

ԶՐԴԱԿԱՆ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Գրական քրդերենի սկզբնավորման և հետագա զարգացման համար ամուր հիմք հանդիսացավ երեք տիպի տառագրությամբ քրդական գրությունը՝ գեղարվեստական գրականությունը, մամուլը, դպրոցական դասագրքերը, պաշտոնական, գիտական և հրապարակախոսական գրականությունը թեմային առնչվող քրդագիտության տարբեր բնագավառների, այդ թվում քուրդ լեզվաբանության հարցերի ուսումնասիրության արդյունքները ներկայացնող աշխատությունները և այլն:

Հայաստանում քրդական գրության սկզբնավորումը առաջին իսկ օրերից ընթացավ երկու ուղղություններով՝ թարգմանական և ոչ թարգմանական գուսակություն ստեղծմամբ: Գրության այս երկու բնագավառները քրդերեն գրական լեզվի կազմավորման և զարգացման երկու աղբյուրներ են: Ընդ որում, տարբեր ժամանակահատվածներում այս գործում դրանք ունեցել են տարբեր աստիճանի մասնակցություն, դեր ու նշանակություն: Դրանց գիտական նշանակության և համակարգային քննության խնդրի բարձրացումն ու լուծումը չափազանց կարևոր է ինչպես գրական քրդերենի սկզբնավորման և զարգացման պատմության հարցերի լուսաբանման առումով, այնպես էլ այդ լեզվի կանոնավորման հարցերի մշակման տեսակետից: Սակայն քուրդ լեզվաբանության մեջ դրանք դեռևս չեն դիտարկվել և լուսաբանման առաջին փորձը արվում է ներկա աշխատությամբ:

Հայաստանում քրդական այբուբենի հիմնումը հենարան հանդիսացավ քրդական գրության զույացման համար, որով պայմանավորվեց գրական քրդերենի սկզբնավորման հնարավորությունը: 1921-1938 թթ. հորհրդային Միությունում քրդերեն լեզվով արդեն հրատարակվել էր 238 անուն գիրք, որից 96-ը թարգմանություններ էին, իսկ մնացած 142-ը՝ ոչ թարգմանություններ¹:

Թարգմանական և ոչ թարգմանական քրդական գրությունը ավելի հաճախ է երևան գալիս և կատարելագործվում հատկապես XX դարի 60-ական թվականներից սկսած: 1939-1945 թթ. որոշ ընդմիջումից հետո սկսած 1946 թ. երկաթնեզնիվում է մտն գոյատևման հնարավորությունը: Շարունակում է լույս տեսնել հանրապետական քրդական «Ռյա թագա» թերթը: 1946-1990 թթ. լույս է տեսնում շուրջ 180 անուն գիրք², այդ թվում դպրոցական դասագրքեր, որոնցում նշանակալի տեղ է հատկացվում հայ և ռուս բանաստեղծների և արձակագիրների ստեղծագործությունների թարգմանություններին, ինչպես նաև առանձին թարգմանական դասագրքեր, քուրդ գրողների գործերի և ստեղծագործու-

քյունների ժողովածուներ, արժեքավոր թարգմանական ստեղծագործություններ հայ և ռուս գրականությունից:

Քրդական ոչ թարգմանական գրությունը իր սկզբնավորման առաջին քսան տարիների ընթացքում հիմնականում ներկայացվում է հետևյալ երեք խոսակցական ոճերով, գրավոր-առօրյա բարբառախոսվածքային ոճ, գրավոր-ֆոլկլորային (բանահյուսական) ոճ և գրավոր բարձր-կուլտուրական ոճ. Նրա գերակշռող մասը՝ մոտ յոթանասուն անուն գիրք դպրոցական ձեռնարկներ են՝ քրդերեն լեզվի և քուրդ գրական առաջին դասագրքերը, տարբեր դասարանների աշակերտության համար, ինչպես նաև մեթոդական ձեռնարկներ, դասավանդման ծրագրեր և այլն: Համեմատաբար չնչին քանակ են կազմում (ընդամենը 6 անուն գիրք) գեղարվեստական ստեղծագործություններ քրդախոս հայ գրող Նուրիի «Լուսաբացը» (1934), Ա. Շամիլովի «Քուրդ_հովիվը» (1935), Ա. Շառոյի «Առաջին լուսաբացը» (1935), Վ. Նադիրի «Նուբարը» և «Կնոջ առանգունը» (1935), Ա. Սիրազի «Անցած ժամանակները» (1935)³: Այս վերջին 6 ստեղծագործությունները հանդիսացան առաջին գեղարվեստական գործերը՝ գրված առաջին քուրդ ստեղծագործողների գրչով: Նրանցում առկա են վերահիշյալ երեք խոսակցական ոճերի էլեմենտները, սակայն գերակշռող առօրյա բարբառախոսվածքային ոճն է:

Առաջին տարիների ոչ թարգմանական գրության մասին խոսելիս անհրաժեշտ է նշել նաև ժողովրդական բանահյուսության գրառումները Հ. Ջնոյի և Ամինե Ավդալի կողմից հրատարակված «Քրդական բանահյուսության առաջին գիրքը» խորագրով բանահյուսական ժողովածուն (1936), կոմպոզիտոր Կարո Ջաքարյանի հրատարակած «Քրդական ժողովրդական երգերը» վերնագրով երգարանը (1936), որոնք բանահյուսական ոճի փայլուն նմուշներ են և մատչելի հիմնարար նյութեր են այդ ոճի գիտական ուսումնասիրության համար: Դրան պետք է ավելացնել նաև առօրյա խոսակցական ոճով գրված, սակայն մեծ քանակությամբ հրապարակախոսական ոճին բնորոշ տարրերը պարունակող Ա. Շամիլովի «Լենինի կյանքը» և «Կոլխոզի օգտակարությունը գյուղացիության համար» պատմվածքները (1930)⁴ և այլն:

Հատկանշական է, որ նոր ձևավորվող ոչ թարգմանական գրության ստեղծման մասնակիցները հայ և քուրդ ազգությամբ, չեն ունեցել քրդական կրթություն, քրդագիտական գիտելիքներ և հանդիսացել են լուկ կուրմանքի բարբառի իմացողներ: Նրանք ունեցել են հայկական, մասամբ ռուսական կրթություն⁵ և հայագիտական ու ռուսագիտական գիտելիքներ, մի համգամանք, որը իր կնիքն է թողել նրանց ստեղծագործությունների լեզվի վրա և մեծապես նպաստել է ոչ թարգմանական գրության արագ ձևավորմանը և արդյունավետ զարգացմանը: Սակայն քրդական ոչ թարգմանական գրության ձևավորումն ու զարգացումը ավելի շատ խթանվել է մեկ այլ համգամանքով՝ նրան գուգահեռ ձևավորվող և զարգացող թարգմանական գրությամբ, որ

սկզբից ի վեր առաջին քուրդ մտավորական-ստեղծագործողների համար յուրատեսակ ընդօրինակության դպրոց է ծառայել. նրանց հաղորդակից է դարձրել գրականության ստեղծման արվեստին, նրա տարբեր ոճերի միջոցներին և խնդիրներին:

Թարգմանական գրությունը առանձնահատուկ դեր է խաղացել քրդերեն լեզվով գրության սկզբնավորման և տարածման, քուրդ գրականության հիմնման. նրանում խոսքի նոր ոճերի ձևավորման և գոյություն ունեցող ոճերի ակտիվացման ասպարեզում, որոնք իրենց հերթին սկզբունքային նշանակություն են ունեցել առաջին անգամ Հայաստանում կազմավորվող քրդերեն գրական լեզվի գոյացման ճանապարհին:

Առաջին արձակ և չափածո գրական գործերի գերակշռող մասը քրդերեն լեզվով, առաջին տարբեր թեմաներով հրապարակախոսական ոճի ստեղծագործությունները, պաշտոնական, քաղաքական, գիտական, գիտամասսայական, հասարակական քաղաքական գրականությունը, ինչպես նաև ուսումնական, ուսումնամեթոդական գրականության զգալի մասը հանդիսացել են թարգմանությունները հայերեն և ռուսերեն լեզուներից⁶: Ընդ որում, ինչպես արդեն վերևում նշվեց, թարգմանական գրությունը ավելի ընդարձակ և ընդգրկուն է գրական լեզվի սկզբնավորման առաջին երկու տասնյակ տարիներին և հետագայում, քան ոչ թարգմանական գրությունը: Նրանով ներկայացված 96 անուն գրքերը վերաբերում են քրդերենի համար բացարձակապես նոր սկզբնավորվող խոսքի ոճերին և պարունակում են վերջիններին բնորոշ լեզվական իրողություններ, այդ թվում բառապաշարը և դարձվածապաշարը և այլն:

Քրդերենում խոսքի և լեզվի նոր կազմավորվող ոճերի ընդհանուր շարքում առաջին հերթին առանձնանում է գեղարվեստական գրականության ոճը և լեզուն՝ թարգմանված շուրջ երեսուն անուն գեղարվեստական ստեղծագործություններում, որոնց թվին են պատկանում Լազոյի «Ջասմի պատմությունը» պատմվածքը (1931), Հովհաննես Թումանյանի «Գիքոր»-ը (1932), «Ամուշ»-ը (1934), «Շունն ու կատուն» (1935), Երկերի ժողովածուն (1936), «Չարի վերջը» (1937), «Տերն ու ծառան» (1936), «Քաջ Նազարը» (1937) և այլն, Հրաչյա Քոչարի «Խաջե» (1937), Սիրասի «Լաթիֆա» (1936), «Մամե և Այշե» (1935), Հովհաննես Շիրազի «Սիամանթո և Խաջեգարե» (1938), Լ. Ն. Տոխտոյի «Պատմվածքներ կենդանիների մասին» (1935), «Կովկասի գերին» (1937), Ա. Խ. Պուշկինի «Բանաստեղծություններ և պատմվածքներ», «Հեքիաթ ձկան և ձկնորսի մասին» (1937) և այլն⁶:

Թարգմանական գրականության ասպարեզում նշանակալի տեղ են գրավում դրամատիկական ոճի ստեղծագործությունները, որի սկզբնավորման գործում մեծ դեր խաղացին Մախկին Ալազյազի չրջանի քրդական թատրոնում տարիներ շարունակ բեմադրվող նախասովետական և սովետական չրջանի իայ թատերագիրների պիեսների թարգմանությունները՝ Կ. Սունդուկյանի

«Պեպին», Ա. Շիրվանզադեի «Նամուսը» և «Չար ոգին», Վրթ. Փափազյանի «Ժայռը», Դ. Դեմիրճյանի «Քաջ Նազարը», Ն. Ջադյանի «Վրեժը», Ա. Պապյանի «Բարձունքը», Ա. Շալոնի «Ալազյազի հովտում», Մ. Գինոսյանի «Հատուն», «Միրաքի աղբիկը», Ա. Արարատյանի «Ստախոս տիրացուն» (1930), Հ. Շալջյանի «Նոր ուղին» (1934), «Փառավոր կյանքի ճանապարհին» (1935) պիեսները և այլն⁶։ Դրամատիկական ոճի կայացման գործում մեծ նշանակություն ունեցան հատկապես քուրդ հասարակությանը հարազատ քրդական վիպագրային իայկական պիեսային մշակումների թարգմանությունները՝ Ա. Տարոնցու «Մամեն ու Զինեն», Մ. Գինոսյանի «Կառ ու Քուշուկը», «Խաջեն և Սիաբանդը», «Հերոսը Զգիր քաղաքից» և այլն⁷։

Թարգմանական տարբեր ենթաոճերի զեղարվեստական գրականությունից ավելի վաղ՝ դեռևս 1921թ. սկսած ներկայացվում է քրդերենի համար բացարձակապես նոր ուսումնական, ուսումնամեթոդական ոճի գրականությունը, որով ըստ էության սկիզբ է դրվում գրական քրդերենի ձևավորմանը։ Ընդ որում այս գրականությունը ներկայացնում է տարբեր գիտաուսումնական բնագավառները՝ թվաբանության մաթեմատիկա, ֆիզիկա, քիմիա, բնագիտություն, բուսաբանություն, կենդանաբանություն, աշխարհագրություն, կենսաբանություն, հասարակագիտություն և այլն, որոնք արտացոլվել են մասնավորապես հետևյալ դասագրքերում Տ. Չ. Ա. «Աշխարհագրություն» (1932), Ն. Պոպովա «Թվաբանություն» (1933), Ա. Շավարշյան, Լ. Վարդանյան «Մաթեմատիկա» (1933), Մ. Ջարաֆյան և Վ. Վսեսվյատսկի «Բուսաբանություն» (1935), Ն. Պոպովա «Երկրաչափություն» (1935), Ա. Կիսելյով «Հանրահաշիվ» (1937) և այլն⁸։ Այս բնագավառների բազմազան տերմինաբանության ներհուսքը քրդերեն զգալիորեն հարստացրեց նրա բառային կազմը, ընդհանուր մասնագիտական, գիտատեխնիկական և արտադրատեխնիկական նոմենկլատուրան։

Թարգմանական գրության շնորհիվ առանձին մենագրությունների և քրդական «Ռյա թագա» թերթի էջերում տարիների ընթացքում անընդմեջ հրատարակվող թարգմանական նյութերի տեսքով քրդերենում կազմավորվեց ևս մեկ այլ նոր հրապարակախոսական ոճը՝ զանազան թեմաներով։ Այդ գրության օրինակ են ծառայում մասնավորապես Ա. Ղազարյանի «Քոսը» (1933), Նուրի և Ջ. Ջալիլի «Կարլ Մարքսի կենսագրությունը» (1934), Վ. Ի. Լենինի «1905թ. հեղափոխության մասին» (1933), Անդրեյի «Զրույց պիոներների հետ 1905թ. հեղափոխության մասին» (1933), Ա. Նավասարդյանի «Տրախտնը» (1933), Ա. Ալեքսանյանի «Ստամբուլյան տիֆը» (1934), Մաղաքյանի «Ամասնապահության մասին» (1934), Ռ. Մարգարյանի «Կանանց առողջապահությունը» (1939), Գր. Հարությունյանի «Ինչպես պաշտպանել կոլխոզի անասուններին հիվանդություններից» (1935), Ա. Սելիջյանի «Մի քանի հիվանդությունների մասին» (1936), Խնկո Ապրի «Տրամվայը Երևանում» (1936), Ա. Խանջյանի «Պաշարի և հաղթանակի ուղիով» (1933) և այլն⁹։ Այս ոճին զուգահեռ թարգմանական

գրականության միջոցով քրդերենում սկզբնավորվեց նաև քաղաքական, գիտա-քաղաքական ոճը, որով պայմանավորվեց լեզվի հարստացումը մեծ քանակությամբ քաղաքական, գիտաքաղաքական տերմիններով, որոնք իրենց արտացոլումն են գտել հրատարակված բառարաններում: Այդ գրականությունից պետք է նշել Խ. Վ. Ստալինի «Խորհրդային Միության ազգային քաղաքականության հարցերի շուրջ» (1933), Աղասի Խանջյանի «Հնգամյակի հաղթանակը Խորհրդային Հայաստանում» (1933), Կ. Մարքսի և Ֆ. Էնգելսի «Մամիֆեստը» (1934), Կ. Մարքսի «Վարձու աշխատանքը և կապիտալը» (1935) և այլն⁶:

Վերջապես, թարգմանական գրականության շնորհիվ գրական քրդերենը տիրեց խոսքի պաշտոնական ոճին: Այդ գրականությունից կարելի է նշել «Կիմի կանոնադրությունը» (1931), «Գյուղական ատելի տնտեսության օրենսգիրքը» (1935), «Սովետական Սոցիալիստական Միության սահմանադրությունը» (1936) և այլն⁶:

Ամփոփելով վերևում բերված նյութերը կարելի է արձանագրել, որ քրդերենը, գրական լեզվի կարգավիճակ ձեռք բերեց շնորհիվ նրանում առկա բոլոր անհրաժեշտ խոսքի և լեզվի ոճերի կազմավորմանը, որում կարևոր դեր կատարեց թարգմանական գրականությունը հայերեն և ռուսերեն լեզուներից: Նոր գեղարվեստական, հրապարակախոսական, քաղաքական, պաշտոնական ոճերի զոյացումը քրդերենում⁶ պայմանավորեց նրանում առկա լեզվանյութի կիրառության բարձր հաճախականությունը, նոր լեզվանյութի՝ բառերի, հապավումների, կայուն դարձվածաբանական միավորների կազմությունը, մեծ քանակությամբ փոխառությունների, այդ թվում միջազգային տերմինների ներմուծումը, որոնք արդեն իրենց արտացոլումն են գտել հրատարակված բառարաններում, այդ թվում առանձին տերմինաբանական բառարաններում:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Bibliografiya k't'êbed k'urdiye sovëtiyê, hazirkir N A Alëksanyan, Erêvan, 1962.
2. Զրդական գիրքը Հայաստանում 1930-1980 թթ., կազմեց՝ Զ. Զալիլը, Ե., 1981 թ.
3. Bibliografiya k't'êbed k'urdiye sovëtiyê, hazirkir N A Alëksanyan, Erêvan, 1962.
4. Նույն տեղում, էջ 24.
5. Մասնավորապես քուրդ գրող Արաք Շամիլովը ուներ ռուսական կրթություն և նրա ուղեծագրությունները մեծապես արտացոլում են նրա ռուսերեն լեզվի գիտակցությունը:
6. Նրանք ամբողջությամբ ներկայացնում են հրատարակված, ոճերի մատենագիտական գործերում: Տես Bibliografiya k't'êbed k'urdiye sovëtiyê, hazirkir N A Alëksanyan, Erêvan, 1962. Курды Советской Армении, bibliografiya (1920-1980), составил Д. Джаилил, Erêvan, 1987, Զրդական գիրքը Հայաստանում 1930-1980, Ե., 1981, կազմեց՝ Զ. Զալիլը:
7. Տես նույն տեղում: Այս և մյուս պիեսների գրականագիտական բնութագրությունը տես Հաջիե Զնդի: Ակնարկ Խորհրդային Հայաստանի քրդական գրականության, Երևան, 1970:
8. Bibliografiya k't'êbed k'urdiye sovëtiyê, hazirkir N A Alëksanyan, Erêvan, 1962, 26-56.